

İLHANLI-MEMLÛK MÛCADELESİNDE BİR KIRILMA NOKTASI: VÂDÎ EL-HAZİNDÂR SAVAŞI

UYAR, Mustafa
TÛRKİYE/TURÇİYA

ÖZET

60 yıl kadar devam eden İlhanlı-Memlûk mücadelesi, 1260 yılında gerçekleşen ‘Ayn-ı Câlût Savaşı ile başlamıştır. Diğer büyük mücadeleler olan Elbistan Savaşı (1277), Hums Savaşı (1281) Moğolların yenilgiyle sonuçlanmıştır. Moğollar, Vâdî El-Hazindâr Savaşı’na (22/23 Aralık 1299) kadar herhangi bir üstünlük sağlayamamışlardır. Bu savaş, Moğolların Orta ve Yakın Doğu’ya gelmelerinden itibaren geçirmiş oldukları askerî değişimin en belirgin göstergesidir. Bu değişim bağlamında, İlhanlı Ordusu’nun donanımı ağırlaşmış, taktikleri de buna bağlı olarak değişmiştir. Gazan Han tarafından yapılan reformlar ve Batılı devletlerden yapılan donanım ithali, savaşın sonucunu belirleyen diğer etmenlerdir.

Savaş sonucu itibariyle, İlhanlılara yeni fetihler için moral vermiş; Batılı devletler de Haçlı prenslikleri bakımından Moğolların bu zaferini olumlu karşılamışlardır. Fakat zafer kalıcı olmamış, Memlûk ordusu kısa sürede topraklarını geri almıştır. Bu savaş sonucunda elde edilen kazanç bol miktarda silah, zırh ve geçici itibardır.

Anahtar Kelimeler: İlhanlı, Memlûk, Vâdî El-Hazindâr Savaşı, ‘Ayn-ı Câlût Savaşı, Hums Savaşı.

ABSTRACT

A Breaking Point of the Il-Khanid-Mamlûk Conflict: The Battle of Wâdî al-Khazindâr

The Il-Khanid-Mamlûk conflict, which continued during 60 years approximately, began with the Battle of ‘Ayn Jâlût (1260). The other important battles, the Battle of Albistân (Abulustayn) (1277) and the Battle of Hims (1281) resulted in Mongols’ defeat. Mongols had not gained any victory over the Mamlûks until the Battle of Wâdî al-Khazindâr (22/23 December 1299). This battle is the most important indication of the Mongols’ military change and adaptation, since their coming to the Middle and Near East. In this context, the military equipment of Mongols had been heavier, and the tactics, in parallel with the military equipment had been changed. The reforms performed by Hazan Khan and the equipment importation from the West are the most important factors for result of the battle.

The result of the battle gave to the Il-Khanid moral support for new conquests, and after the Mongol victory over Mamlûks, the Western states became hopeful

for Crusader Principalities. Nevertheless, the victory was not permanent; the Mamlūk troops gained the lands Syria from Mongols' hand. The earnings after the battle that the plenty of weapons and armors, and ephemeral honor.

Key Words: Il-Khanid, Mamlūk, the Battle of Wādī al-Khazindār, the Battle of ‘Ayn Jālūt, the Battle of Hims.

1320 yılına kadar 60 yıl müddetince devam eden İlhanlı-Memlûk mücadelesi, 1260 yılı Eylülünde gerçekleşen ‘Ayn-ı Câlût Savaşı ile başlamıştır. ‘Ayn-ı Câlût Savaşı ile Moğol ilerleyişi Memlûklar tarafından kesintiye uğratılmış, Moğollar hakkında oluşan *durdurulamaz* imajı yok edilmiştir. Bu hadise sebepleri, seyri, sonuçları ve yankıları bağlamında, her iki tarafın ordu sistemleri, taktikleri, stratejileri, coğrafyaları ve insan kaynakları bakımından derinlemesine incelemeye tâbi tutulmuştur (Smith, 1984: 307-345: Amitai, 1995: 26-48).

İlhan Abaka (1265-1282) Dönemi’nde, 16 Nisan 1277 tarihinde gerçekleşen Elbistan Savaşı, Sultan Baybars (1260-1277) kumandasındaki Memlûk güçlerinin Anadolu’daki İlhanlı ordusunu nerdeyse tamamen imha ettiği başka bir önemli savaştır. Bu savaş, Sultan Baybars tarafından inşa edilen Memlûk askerî mekanizmasının, sayıca fazla Moğol ordusunun üstesinden gelebileceğinin bir kanıtıdır. İlhan Abaka, bu savaştan üç yıl sonra Suriye topraklarına bir akın düzenlemiş ve Mengü Temür komutasındaki İlhanlı ordusu, Hums yakınlarında Memlûk ordusu ile karşılaşmıştı. Savaş, İsa b. Muhennâ kumandasındaki Arap bedevi birliklerinin baskını sonucu, İlhanlıların yenilgisiyle neticelenmişti (Martinez, 1986: 156-158: Amitai, 1995: 157-179).

İlhan Abaka’nın ölümünden sonra kısa bir süre tahta oturan kardeşi Teküder zamanında, mücadele dönemi bir süreliğine kesintiye uğramıştır. Ahmed Teküder İslamiyet’i kabul etmiş, ardından Memlûklar ile bir elçilik teatisi başlatmıştı. Fakat Teküder’in elçileri, iki devletin denkliği esasına dayanan dostça bir barış teklifi değil, Memlûkların İlhanlara tâbi olmalarını dikte eden bir tehdit mesajı götürmüşlerdi (Allouche, 1990: 437-438). Bu yüzden, İlhan Teküder’in Müslüman olması da bu iki devlet arasındaki çatışmayı durdurmamıştı.

Ahmed Teküder ardından tahta oturan İlhan Argun döneminde (1284-1291) Memlûklar ile önemli bir çatışma meydana gelmemiş, ancak İlhan Argun Memlûklara karşı Batı’yla iş birliği arayışını sürdürmüştü. İlhan Geyhatu devrinde (1291-1295) ilişkilerdeki gerginlik artmış, fakat herhangi önemli bir çatışma meydana gelmemiştir. Çatışmaların bu süre zarfında duraklaması sayesinde İlhanlı ordusu, askerî dönüşüm ve adaptasyon için zaman kazanmıştı. Burada hemen hatırlatmak gerekir ki, meydan savaşlarının olmadığı dönemlerde de İlhanlı-Memlûk sınır çatışmaları ve espionaj faaliyeti kesintisiz bir şekilde devam etmiş, “soğuk savaş” her zaman varlığını sürdürmüştü (Amitai, 2005; 360-361).

Memlûklar ile olan “sıcak savaş” dönemi Gazan Han (1295-1304) ile yeniden başlayacak, onun hükümlanlığı sırasında üç önemli muharebe meydana gelecekti. Bunlardan ilki, şimdi üzerinde duracağımız Vâdî El-Hazindâr Savaşı; ikincisi Gazan Han’ın 1300 yılında gerçekleştirdiği ve hava muhalefeti yüzünden kesmek zorunda kaldığı Suriye seferi; üçüncüsü ise 1303 yılında, Merc El-Suffar’da kesin bir yenilgiyle sonuçlanan son Suriye seferidir. Gazan Han, Merc El-Suffar yenilgisinin intikamını almak için dördüncü bir sefer düzenlemek üzereyken hayata gözlerini yummuştur (Amitai, 2005: 361).

22 veya 23 Aralık 1299 tarihinde gerçekleşen ve bildirimizin konusu olan Vâdî El-Hazindâr Savaşı, sonucu bakımından açık ve kesin bir savaştır. İlhanlı hükümdarı Gazan Han ve Memlûk sultanı Melik El-Nâsır Muhammed (1299–1309), seçkin birlikleriyle karşı karşıya gelmişlerdir. İlhan Gazan, rakibi Melik El-Nâsır’a göre daha tecrübeli; iki tarafın orduları ise sayıca birbirine yakın durumdadır. Moğol ordusu bu savaşta başarı sağlayarak Memlûk ordusunu bozmuş; fakat kazanılan topraklar, Memlûk ordusu tarafından kısa süre sonra geri alınmıştır. Bunun sebepleri arasında, Moğolların kendi toprakları ile olan bağlantı kopukluğu yanında, Suriye topraklarının lojistik yetersizliği de gösterilmektedir. Savaş sonucunda toprak değil, çeşitli silah ve zırh ganimet olarak ele geçirilmiştir (Amitai, 1995: 225-229; Smith, 1984: 307-345; Martinez, 1986: 68; Morgan, 1979: 81-96).

Gazan Han bu savaşta, Birinci Hums Savaşı sırasında (1281) İlhanlı ordusunun yenilmesine yol açan sebepleri, kendi lehine kullanma eğilimindedir. Bu eğilim, İlhanlı askerî tecrübesinin Memlûklar ile yaptığı savaşlarda, belli bir birikim düzeyine ulaştığını göstermektedir. Edinilen bu tecrübelerin ilki, savaş başlamadan önce hayata geçirilmiştir. Savaş öncesinde İlhanlı ordusu askerinin *teyakkuz* kabiliyeti, Gazan Han tarafından bizzat sınanmıştır. Bu sınama işi, sahte bir ikâz, diğer bir deyişle *sahte alarm* verilmesi yoluyla yapılmıştır. Verilen bu sahte alarm hakkında Reşîdüddin şunları söylemektedir: “*İslam Sultanı*, ordusunu savaş için düzensiz ve talimsiz gördü. Emir Çoban’a, ‘düşman karargâha ulaştı!’ şeklinde nidâda bulunmasını emretti. (İkâzın ardından) askerler aceleyle işe koyuldu, silahlarını ve *zırh*larını kuşanarak savaşa hazır hâle geldiler” (Raşîd al-Dîn, 1940: 126).

Reşîdüddin sözlerine devamla, Birinci Hums Savaşı’nda edinilen tecrübeye dayanarak, Gazan Han’ın “kendi adamları için iyi bir mevki, Memlûklar için ise kötü bir mevki seçtiğini” söylemektedir (Raşîd al-Dîn, 1940: 126). Gazan Han’ın savaşmak üzere, hareket alanı dar olan bir vadiyi seçmekte tereddüt etmeyişi, Moğol ordusunun artık göğüs göğse muharebe için gereken eğitim ve donanımına sahip olduğunun bir belirtisidir. Daha önceki muharebeler sırasında ırmaklarla, vadilerle, tepelerle, yerleşim birimleriyle ve binalarla bölünmüş Yakın Doğu coğrafyası, Moğol orduları için büyük sorun teşkil etmekteydi. Çünkü Moğol orduları, diğer Asya kökenli ordular gibi hareket kabiliyeti ön planda olan, hafif okçu süvari temeline dayanmaktaydı. Tüm yetişkin erkek bireylerin asker sayıldığı, *halk ordusu* niteliğindeki İlhanlı ordusunun, Asya tarzı strateji ve taktikleri

uygulayabilmesi için geniş düzlüklere ihtiyacı vardı. Düşmanı uzak mesafelerden yoğun ok atışı ile yıpratmak; ardından *sahte ricat* ile ağır donanıma sahip düşman süvarilerini yormak; son olarak, uygun bir yerde bekleyen birlikler ile yorgun düşmanın etrafını sarmak ve düşmanı imhâ etmek, Yakın Doğu coğrafyasında Moğol orduları tarafından izlenmesi pek mümkün olmayan bir stratejydi. Önceki dönemlerde İlhanlı ordusunun, Memlûk ordusu gibi ağır donanımlı, profesyonel eğitime sahip bir askerî organizasyonla göğüs göğse muharebeye girmesi durumunda, mücadeleden galip çıkması mümkün değildi ve olmamıştır da... (Amitai, 1995: 214-224) Memlûklar, Moğolların bu zaaflarının farkındaydılar ve bu sebeple, Moğolları sürekli olarak birebir mücadeleye zorlamışlardı. Markîzînin ifâdesine göre, bu savaş öncesinde Memlûk sultanı Melik El-Nâsır, askerlerine mızraklarını yere bırakmalarını, yalnızca *kılıç ve gürz darbelerine güvenmelerini* emretmişti (El-Makrîzî, 1997: 319). Bununla birlikte, savaş sırasında Moğol kumandanı Kutluğşâh, Moğol askerlerini atlarından indirmiş ve Memlûk ordusunu piyade olarak, birebir karşılamalarını sağlamıştır. Bu hareket, Moğolların artık bu tarz muharebeden kaçmadıkları, birebir ya da göğüs göğse muharebeye hazır oldukları anlamına gelmektedir (Vassâf, 1269: 377 vd; Martinez, 1986: 168-169).

İlhanlı ordusu, Gazan Han dönemine geldiğinde gerek kullandığı donanım ağırlığı ve kalitesi, gerekse bu donanıma uygun taktik ve strateji bakımlarından belli bir düzeyde değişime ve adaptasyona uğramıştı. Bu adaptasyon süreci, Gazan Han'ın reformları ile zirvesine ulaşmıştır. Askerlere *iktâ* dağıtılması; profesyonel ordu kurmak amacıyla köle satın alınması; *uz*, yani silah zanâatkârı loncalarının düzenlenerek özel statüye kavuşturulması; silah işleri ile ilgilenen *dîvân-ı misas* (Emîn, 1357: 146-147; Nahçivânî, 1976: 439, 441) adlı birimin kurulması; askere nakit para verilerek teçhizatını istediği ölçü ve kalitede temin etmesinin sağlanması Gazan Han'ın önemli askerî reformlarındanıdır. Gazan Han reformları 1304 yılında, ölümünden hemen önce ısdâr edilen *yarlığlar* ile resmîyet kazanmıştır (Raşîd al-Dîn, 1940: 302 vd.; Özkuzugüdenli, 2000: 244 vd).

Vassâf, bu savaşta İlhanlı ordusu tarafından kullanılan silah, zırh ve diğer teçhizat hakkında doyurucu bilgiler vermektedir. Vassâf'ın hem İlhanlı ordusu, hem de Memlûk ordusu teçhizatına atıfta bulunması, muhtemelen bir karşılaştırma yapmak ve İlhanlı ordusunun donanım bakımından ulaştığı olgunlaşmayı vurgulamak istemesindedir. O, İlhanlı ordusunun bu savaş sırasındaki yürüyüşünü tanımlarken, “sanki demirden bir deniz, gürültü ile akıyordu” demekte ve şöyle devam etmektedir: “Göze çarpan *zırhlar*, zafere giden sultanı resmediyordu. *Mızraklar* başlarını kaldırmış; *kılıçlar* ise sultanın gelişini haber veren diller gibiydi. *Kalkanların* yüzleri Suriye'ye döndüğü için buruştu. *Oklar*, kendisini uzaktan hissettiren hain evlat; *yaylar* ise ağlayan ve inleyen şefkatli anneler gibiydi. *Gürzler* görünmeyen düşmanı küçümserken, *kementler* onlar arasında dönmekteydi” (Vassâf, 1269: 378).

İlhanlı ordusu, Vâdi El-Hazindâr savaşında kullandığı silah ve teçhizatı ülke içinden temin etmesi yanında, bir kısmını da Batılı ülkelerden karşılamıştır. Bunların

başında, İtalya'da önemli bir silah üretim merkezi olan Milan gelmekteydi. Burada üretilen silahlar Cenova ve Venedik vasıtasıyla İlhanlı topraklarına ulaşıyordu. Kıbrıs ve Girit'te bulunan Venedik ve Cenevizlere ait noter vesikaları gibi ticari belgeler, böyle bir silah ve teçhizat akışının varlığını onaylamaktadır. Cenovalı bir noter tarafından Gazan Han döneminde, 1300 yılında düzenlenen ticari bir belge söz konusudur. İtalyan tüccarlarından biri ile düzenlenen bu belgeye göre, İlhanlılar tarafından arbaletler (*tataryayları*); miğferler, deriden mamûl baldır zırhları, kılıç, kalkan, göğüslük, boyunluk, eldiven zırh ve bir adet arbalet şaftı gibi silah ve teçhizat satın alınmıştır (Martinez, 1986: 185).

İlhanlıların edinmiş oldukları tecrübe birikimini bu savaşta aktif bir şekilde kullandıklarını gösteren ikinci örnek, İlhanlı ordusunun Arap bedevileri tarafından düzenlenen tuzak baskınlara hazır olmalarıdır. Gazan Han, keşif birliği çıkararak tuzağın yerini tesbit ettirmiş; Arap bedevilerini bertaraf etmek üzere, emîrlerinden Kurbuka'yı görevlendirmişti. Kurbuka bedevileri imhâ etmiş ve Moğol ordusu için büyük bir tehlike ortadan kaldırılmıştı (Raşîd al-Dîn, 1940: 126 vd).

Bu savaş sırasında İlhanlı ordusu, Memlûk ordusuna karşı hile yapma fırsatı da yakalamıştır. Memlûk ordusu, kesin çözüm almak üzere tüm gücüyle, Gazan Han'ın kumanda ettiği Moğol ordusunun merkezine (*kalb/kol*) saldırmıştı. Böyle bir ihtimali tahmin eden ve ordunun sağ kanadında (*meysere/baraungar*) bulunan Kutluğşâh, saltanat *kös*lerini kendi kanadına aldırılmıştı. Memlûkların merkeze olan topyekûn saldırıları sırasında, Kutluğşâh bu saltanat *kös*lerinin çalınmasını emretmiş; bunun üzerine Memlûklar Gazan Han'ın merkezde değil, sağ kanatta, Kutluğşâh'ın yanında olduğunu sanmışlardı. Saldırının yönünü değiştiren Memlûkların savaş düzenleri bozulmuş; Gazan Han saldırıdan korunduğu gibi Memlûk ordusunun da yenilgi süreci başlamıştı (Martinez, 1986: 168). İlhanlı ordusunun bu uygulamalarında, Memlûk idaresinden kaçarak Gazan'a sığınan Seyfüddin Kıpçak'ın tavsiyelerinin rolü de büyüktür. Emîr Kıpçak haricinde, Memlûk emîrlerinden Seyfüddin Bektemur El-Silâhdâr, Fârisüddin İlbeki ve Seyfüddin İzâz da Gazan Han'ın yanında yer almaktaydılar (El-Nuveyrî, 3911).

Savaşın sonuna doğru Memlûk ordusu, Vassâf'ın deyiimiyle *Türk tarzı* oklarla yıpratılmış, ardından çevrelenmiş ve imhâ edilmiştir. Reşîdüddin, bu imhâ hareketini *Türk-tâz*, yani *Türk hücumu* şeklinde tanımlar (Raşîd al-Dîn, 1940: 126 vd.).

Gazan Han'ın bu zaferi, Akkâ'daki Haçlı yenilgisinin üzerinden dokuz yıl geçtikten sonra meydana gelmiş ve bu durum, Batı saraylarında oldukça büyük heyecan uyandırmıştı. Bunun haberi, Gazan Han'ın Papa VIII. Boniface, Adil Philip (Philip the Fair) ve muhtemelen I. Edward'a, 1302 tarihinde gönderdiği elçilik heyetlerinin kayıtlarında ve devrin kroniklerinde geçmektedir. Gazan Han, Vâdî El-Hazindâr Savaşı'nın vermiş olduğu güvenle, Hristiyanlara kutsal toprakları vaat etmiş, fakat Papa ve Batılı krallara yolladığı iş birliği mesajına bir cevap alamamıştır. Suriye'ye düzenlediği son seferde, planladığının aksine hiçbir Batılı gücün yardımı bulunmamaktadır. (**Harita için bkz.:** s. 3769)

Vâdi e'l-Hazîndâr savaşında İlhanlı ordusunun savaş düzeni.
Reşidüddîn, s. 1292.

ARTÇI BİRLİK
(*SÂKE*)

KARABUKA
BAHADUR

KURMIŞI

ÇİÇEK

İLBASMIŞ

EV OĞLANAN
(SARAY BİRLİKLERİ)

GAZAN HAN

KOL (KALB)

TUĞRULÇE

ÇOBAN

SULTÂN

ÖNCÜ BİRLİKLER

MÜRTEDE

YEMEN

KUTLUĞŞÂH

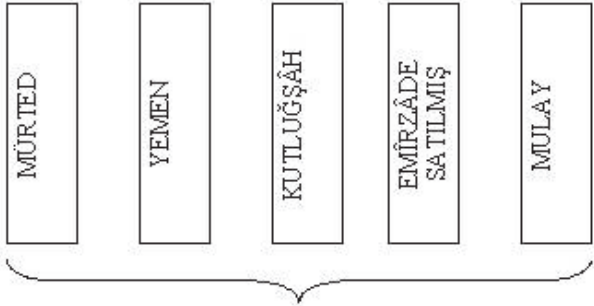
EMİRZÂDE
SÂTILMIŞ

MULAY

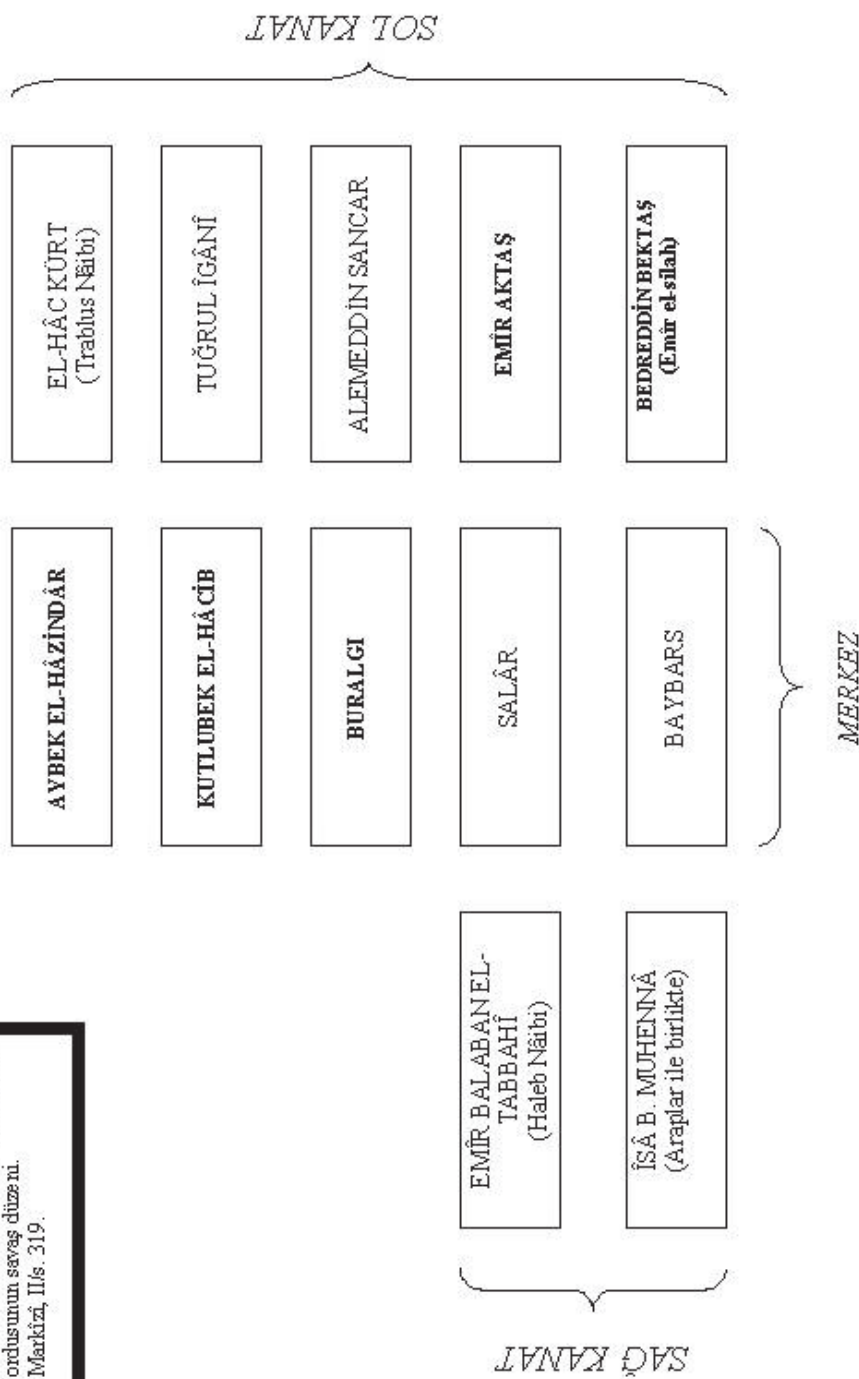
SOL KANAT

SAĞ KANAT

Váci el-Hazindár savağında Memlük ordusunun savağ düze ni. Markûzî, II/s. 319.

KAYNAKÇA

Abdullah b. Fazlullah El-Şîrâzî Vassâf, (1269), **Tecziyet El-Emsâr ve Tezciyet El-A'sâr**, Tahran.

Allouche, Adel, (Nov, 1990) “Tegüder’s Ultimatum to Qalawun”, **International Journal of Middle East Studies**, 22 (4), 437-446.

Amitai-Preiss, Reuven, (2005), “The Resolition of the Mongol-Mamluk War”, **Mongols, Turks, and Others, Eurasian Nomads and the Sedentary World**, Leiden-Boston.

-----, (1995) **Mongols and Mamluks: The Mamluk-İlkhānid War, 1260-1281**, Cambridge: 225-229.

Emîn, Şemîs Şerik, (1357), **Ferheng-i İstîlâhât-i Dîvân-i Devrân-i Moğul**, Tahran.

Jahn, Karl, (1940), **Geshichte Ġāzān Hân’s aus dem Ta’rîh-i lallāh b. ‘İmād al-Daula Abûl-#Mubārak-i Ġāzānî des Raşîd al-Dîn FadHhair**, London.

Martinez, A. P., (1986), “Some Notes on the Il-Xānid Army”, **Archivum Eurasiae Medii Aevi**, 6, 129-242.

Morgan, D. O., “Mongol Armies in Persia”, **Der Islam**, 6 (1), 81-96.

Muhammed b. Hindûşâh b. Sencer Nahçivânî, (1976), **Düstûr El-Kâtib fi Ta’yîn El-Merâtib**, Bakü, II.

Özkuzugüdenli, Osman G., (2000) **Ġāzān Hân ve Reformları (694/1295-703/1304)**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Şihâbüddin Ahmed b. ‘Abdulvahhâb El-Nuveyrî, **Nihâyet El-Ereb fî Funûn El-Edeb**, www.alwaraq.com, 3911.

Smith, John Mason, Jr, (1984) “‘Ayn Jālūt: Mamlūk Success or Mongol Failure?” **Harvard Journal of Asiatic Studies**, 46 (2), 307-345.

Takiyyüddin Ebî El-’Abbās Ahmed b. Ali b. ‘Abdülkâdir El-’Ubeydî El-Makrîzî, (1997), **El-Sülûk li-Ma’rifet Düvel El-Mülûk**, Beyrût.